

Obuna indeksi - 904

ISSN 2181-7839

XALQ TA'LIMI

PUBLIC EDUCATION

UZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIG'NING
ILMIY-METODIK JURNALI

SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL
MINISTRY OF PUBLIC EDUCATION OF THE
REPUBLIC OF UZBEKISTAN

3
2021
(maxsus son)

www.xtjurnali.zn.uz

<https://t.me/xalqtaimijn>

3/2021

XALQ TA'LIMI

XALQ TA'LIMI

ISSN 2181-7839

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

Muassis:
O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi

PUBLIC EDUCATION

SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL
MINISTRY OF PUBLIC EDUCATION OF THE
REPUBLIC OF UZBEKISTAN

2021

3-maxsus son
(maxsus son)

Jurnal 1918-yil dekabr oyidan chiqa boshlagan
O'zMAA tomonidan 2013-yil 4-martda qaytadan ro'yxatga olinib, 0104-raqamli guvohnoma berilgan.

TOSHKENT

DAVLAT TILI: BURCH VA MA'SULIYAT**Sh. Siddiqova, S. Nuriddinova 76** Navoiy badiiy olami xususida muxtasar fikrlar**MADANIYAT, SAN'AT VA MUSIQA TA'LIMI**

- N. Xasanova 79** Musiqa fanini o'qitishda innovatsion texnologiyalarning ta'limda samaradorligi
- E. Abdukarimova 82** Oliy pedagogik ta'limda bo'lajak musiqa o'qituvchilarini mumtoz musiqa vositasida amaliy faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish
- M. Mo'minova 85** Bolalar folkloridagi axloqiy tarbiya xususiyatlari

MAKTABGACHA TA'LIM

- X. Akramova, I. Aralova 89** Maktabgacha yoshdagi bolalarni nutq nuqsonlarni korrektsiyalashda tasviriy faoliyatdan foydalanish metodlari
- G. Davurova 93** Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga – hayotga tayyorlovchi ko'nikmalar
- N. Abduqodirova 96** Maktabgacha ta'lim tashkilotlarda madaniy- ma'rifiy tadbirlar samaradorligini oshirish omillari

PSIXOLOGIYA

- N. Boyto'rayeva 99** Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ijodiy kompetentligini rivojlantirishda kadriyatlar motivatsiyasi
- D. Sodiqova 102** Talabalarda ijodiy munosabatlar tafakkurini rivojlantirishning o'ziga xos afzalliklari

KORREKSION PEDAGOGIKA

- X. Akramova 105** Aqli zaif o'quvchilar mehnat ko'nikmalarini shakllantirishda axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish yo'llari
- G. Temurova 108** Eshitishda nuqsoni bor nutqiy bo'lmagan tovushlar orqali eshitish idrokini rivojlantirish usullari
- X. Akramova, D. Ropijonova 111** Aqli zaif bolalar nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etishda oila va maktab hamkorligini amalga oshirish yo'llari
- X. Akramova, D. Zokirova 115** Professional ta'limda aqli zaif bolalarning nutqini o'stirish bo'yicha korreksion-pedagogik texnologiyalardan foydalanish

XALQ PEDAGOGIKASI

- D. Farsaxonova 119** Boshlang'ich sinf "tarbiya" fanini o'qitishda ajdodlar merosidan foydalanish masalalari
- M. Soibnazarova 123** Abdulla Avloniy qarashlari asosida yoshlarda ijobiy sifatlarni shakllantirish
- K. Pardayeva 126** Abdulla avloniy faoliyatining ijtimoiy-ma'rifiy jihatlari
- U. Uktamova 129** Talaba qizlarda tazyiq va tajovuzga qarshi dunyoqarashni rivojlantirishning tarixiy asoslari
- D. Farsaxonova, S. Asrorova 132** Bola tarbiyasida psixologiyaning o'imi va ahamiyati borasida mutafakkirlar qarashlari

ТЕОРИЯ ВОСПИТАНИЯ

- T. Абсаломов 135** Развитие образование билингвальной профессиональной компетенции педагога
- У. Зокирова 138** Духовность и эстетичность как ценностное содержание сознания

СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

- Г. Куттибекова, Н. Абдукарима 141** Педагогические основы применения арт-педагогических технологий в эстетическом воспитании младших школьников

Muqaddas MO'MINOVA,

Jizzax davlat pedagogika instituti, "Musiqiy ta'lim" kafedrası o'qituvchisi

BOLALAR FOLKLORIDAGI AXLOQIY TARBIYA XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Bolalar folkloridagi axloqiy tarbiya xususiyatlaridan xalq qo'shiqlarini tanlab o'rgatishda bolalarni endigina rivojlanayotgan ovoz xususiyati, ularning musiqiy qobiliyati darajasi, shuningdek, badiiy didini to'g'ri tarbiyalashda ilmiy yondashuvlar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar. Musiqa, tarbiya, axloqiy tarbiya, alla, folklor, "Olmajon", "Zuv-zuv borag'ay", "Kichkinajon kichkina".

Из особенностей нравственного воспитания в детском фольклоре выделяются научные подходы к избирательному обучению народных песен на основе только что сформировавшейся звуковой характеристики детей, уровня их музыкальных способностей, а также правильного воспитания их художественного вкуса.

Ключевые слова. Музыка, воспитание, нравственное воспитание, Алла, фольклор, "Олмажон", "Зув-зув борагай", "Кичкинажон кичкина".

Among the features of moral education in this children's folklore, the newly developed sound characteristics of children during selective training in folk songs, the level of their musical abilities, as well as scientific approaches to the correct education of their artistic taste are highlighted.

Key words. Music, education, moral education, music, folklore, "Olmajon", "Zuv-zuv boragay", "Kichkinajon kichkina".

Musiqiy tarbiyada qo'shiq aytish faoliyatining tarbiyaviy ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Milliy ruhni o'zida aks ettirgan xalq qo'shiqlari va o'yinlari bolalarni olamni badiiy his va idrok etishlariga, zavqlanishlariga yordam beradi. Jumladan, boshlang'ich sinf bolalariga bolalar folklor qo'shiqlaridan "Oymomo tilla", "Olmajon", "Zuv-zuv borag'ay", "Kichkinajon kichkina" asarlarini, yuqori sinf o'quvchilariga esa "Oshxo'r akam kaptar", "Besh tosh", "O'ynaylik omon", "Bu bog'chada olcha", "Oq sholi, ko'k sholi", "Dasta-dasta", "Boychechak", "Qaldirg'och" kabi asarlarni yil davomida o'rganish tavsiya qilinadi.

Xalq qo'shiqlarini tanlab o'rgatishda bolalarni endigina rivojlanayotgan ovoz xususiyati, ularning musiqiy qobiliyati darajasi, shuningdek, badiiy didini to'g'ri tarbiyalash va ularning musiqaga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish zarurligini hisobga olish kerak.

"Qo'shiq" – keng ma'noda she'riy musiqiy janr, vakal musiqasining eng ommalashgan, ko'proq band shakliga asoslangan turi, shuningdek, kuylashga mo'ljallab to'qilgan she'riy asarlarning umumiy ifodasidir.

Bolalarning qo'shiqni tez va yaxshi o'zlashtirishlari musiqa o'qituvchisining qo'shiq o'rgatish metodini to'g'ri tanlashiga bog'liqdir. O'quvchilarning tayyorgarlik darajasiga qarab bu metod har xil bo'lishi mumkin. Odatda, qo'shiq o'rgatishning quyidagi bos-

qichlariga amal qilinadi:

1. Kirish suhbat; bu qo'shiq o'rgatishni boshlash oldidan o'tkaziladigan kichik suhbat. Kirish suhbatida o'rganiladigan qo'shiqning mazmunini oldindan aytib bermay, suhbat mavzusiga bolalar e'tiborini jalb qilish uchun ularga: "Qo'shiqni tinglab, uning nima haqida kuylanishini aytib bering" yoki "Qo'shiqni tinglang va uning necha kupletdan iborat ekanligini aniqlang" kabi savol hamda topshiriqlarni berishni puxta o'ylab ko'rmoq kerak.

2. Bolalarni qo'shiq bilan tanishtirish; bolalarga qo'shiq o'rgatish asosiy ish bo'lib, bolalar asar bilan birinchi marta tanishgandayoq asar ularda yorqin taassurot qoldirishi lozim. Qo'shiq bolalarga yoqib qolsa, ular bu qo'shiqqa qiziqib qoladilar va uni oson o'rganadi. Musiqa o'qituvchisi qo'shiqni kuylayotganda o'zini bolalar auditoriyasida emas, balki tomosha zalida qo'shiq kuylayotgan artistdek his qilib, bu ishga jiddiy yondashishi zarur. Chunki o'quvchilar har qanday soxtalikni darrov sezadilar.

3. Eshittirilgan qo'shiq haqida suhbat; musiqa o'qituvchisi ikkinchi suhbatni bolalar qo'shiqni tinglaganlaridan so'ng o'tkazadi. Bu suhbatda qo'shiq to'liq tahlil qilinib uning tuzilishidagi o'ziga xos tomonlari bolalarning nazariy bilimlari doirasida tushuntiriladi.

4. Qo'shiqning ohangini o'rgatish; o'qituvchi avval qo'shiq matnini to'liq ifodali o'qiydi va o'quvchilarga notanish so'zlarning ma'nosini tushuntiradi. Qo'shiq kuyini o'rgatayotganda bolalarning diqqat bilan eshitib turishlari talab etiladi va shu asosda o'rgatiladi.

5. Qo'shiqning badiiy ijrosi ustida ishlash; qo'shiqning badiiy ijrosini yaxshilash ishi qo'shiqni o'rgatish vaqtidan boshlanadi. Ohang hosil qilish, nafas olish va chiqarish, yaxshi ansambl, aniq talaffuz qo'shiqni badiiy ijro etish unsurlaridandir.

Bolalar og'zaki ijodiga mansub xilma-xil o'yinlar va rang-barang janrdagi qo'shiqlarda bolalikning qalb tebranishlari, qiziqish va ehtirolari, voqelikka munosabatidagi o'ziga xosliklari, ruhiyati balqib turadi. Bolalar shular bilangina cheklanmagan. Ular ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot taqozosi bilan kattalar repertuariga daxldor ayrim janrdagi asarlarni o'zlashtirib "o'zlariniki" qilib borishgan. Bugungi kunda topishmoqlar, tez aytishlar va qo'g'irchoq teatrining tom ma'noda bolalarniki bo'lib qolgani hech kimda shubha uyg'otmaydi. O'yinlar, qo'shiqlar, og'zaki nasr, muqallid yoki og'zaki teatr tarzida tarqalgan va o'zaro chambarchas bog'lanib, yaxlit bir tizimga aylangan o'zbek bolalar ijodi shu tariqa shakllangan. Bu yaxlit tizimni tashkil etgan asarlar xilma-xil janrlardan iborat bo'lib, ularni uch guruhga bo'lish mumkin.

1. Kattalar hamisha o'z farzandlarini o'ylab yashab, mehnat va ijod qilgan. Bu jarayon ularda bola va uning taqdiri to'g'risida qayg'urish majburiyatining tobora chuqurlashuvi tarzida kechib, talay qo'shiqlarning to'qilishiga sabab bo'lgan. Ayniqsa, chaqaloqni parvarish qilish mas'uliyati behad katta bo'lgan. Onalar ana shu murakkab mas'uliyatni zimmlariga olgan va o'tkir zakovat, tadbirkorlik, beqiyos insoniy mehribonlik evaziga o'zlari goho tushunib, goho tushunmay bolalarni tarbiyalab, o'stirish bilan mamlakatning kelajak tarixini va demak, dunyo tarixini ham tarbiyalab yetishtirgan. Bu yo'lda qo'shiq ularga madadkor bo'lgan: bolalarni qo'shiq bilan uxlatib, yig'lasa kuylab ovutgan, erkalatgan, hatto, qo'shiq bilan chaqaloqqa daxldor marosim, rasm-rusmlarni bajargan. Shu tariqa allalar, ovutmachochlar, erkalatmalar, qiziqmachochlar yuzaga kelgan.

O'z navbatida, erkalash poeziyasiga mansub namunalar ijro maqsadi, o'rni va bola yoshi, saviyasiga ko'ra ikki guruhga ajraladi:

Birinchi guruhga mansub qo'shiqlar bolaning beshikdaligi davri bilan chambarchas bog'liq. Shu vajdan ularni beshik qo'shiqlari deyishadi. Beshik qo'shiqlari bola uch

yoshga to'lgunigacha aytiladi.

Ikkinchi guruhga mansub qo'shiqlar bola tug'ilganidan to 10-11 yoshga to'lgunigacha ijro etilsada, aslida beshik bilan bog'lanmagan onalik mehri tarovatidan yuzaga kelgan ijod namunalari. Bular suyush qo'shiqlari bo'lib, erkalamalar, ovutmacholqlar, qiziqmashoqlardan tarkib topgan.

2. Yana shunday qo'shiqlar silsilasi borki, ularni kattalar qachonlardir u yoki bu munosabat bilan to'qigan. Bular marosim va mavsum taronalari bo'lib, davr o'tgani sayin yangicha sotsial o'zgarishlar taqozosiga ko'ra, ijtimoiy-estetik mohiyati va mavqei o'zgarib turgan, aniqrog'i, ijtimoiy-ma'naviy ehtiyojga ko'ra, kattalar repertuaridan bolalar repertuariga o'tgan. "Boychechak", "Chittigul", "Yo ramazon" kabi asarlar bunga misol bo'la oladi. Natijada, bolalar ijodiyotida mavsum va marosim qo'shiqlariga asos solingan. Shu bilan birga, kattalar safida marosimlarga qatnashgan bolalarning o'zlari ham talay taqldiy qo'shiqlar ijod etgan. Shu tariqa kattalar rahnamoligida, aniqrog'i, ular bilan bevosita hamkorlikda bolalarning o'z mavsum va marosim taronalari yuzaga kelgan.

3. Ulg'ayish ehtiroslari, o'yinlar, kattalar bilan munosabatlar, hayotda o'z mavjudligini anglab borish shavq-u zavqlari murg'ak qalblardagi tebranishlarni rang-barang ohanglarda tovlantirib, bolalarning o'zlarini ham qo'shiqchiga aylantirib qo'ygan. Shu yo'sinda bolalar ham ijod eta boshlaganlar va aytish mumkinki, ular yaratgan qo'shiqlar o'zbek bolalar ijodining xilma-xil janrlarga boy eng katta tarkibiy qismini tashkil etadi. Binobarin, ularga bolalik qo'shiqlari sifatida qarash tabiiydir.

Bolalik qo'shiqlari ijro o'rni, ijtimoiy-estetik mohiyati jihatidan xilma-xil bo'lib, to'rt guruhga bo'lib o'rganish tavsiya etiladi:

4. O'yin komponentlari bilan bog'liq qo'shiqlar. Ma'lumki, bolalar o'yinlarining asosini harakat tashkil etadi va ular harakatli o'yinlar deb yuritiladi. Biroq, bolalar ijrochiligida shunday qo'shiqlar ham borki, ular harakatdan iborat ana shu o'yinlarning qaysidir qismi mazmundorligini to'ldirishga xizmat qiladi: yo o'yinga chorlaydi, yo o'yinga zamin bo'ladi, yo o'yin uchun shart vazifasini o'taydi. Bunday vaziyatda o'yinga muqaddimalik funksiyasini bajaradi; yo o'yindagi harakatning yo'nalishini belgilab dramatik holatini yuzaga keltiradi; yo o'yinga yakun yasab, ishtirokchilarni tarqalishga da'vat etadi. Chorlamalar, cheklashmoqlar, guldir-guplar, sanamlar, o'yin qo'shiqlari va tarqalish qo'shiqlari ana shunday xarakterga ega.

II. So'z o'yinlar. Bolalar so'z bilan o'ynab, ma'naviy kamolot pog'onalaridan ildamlaydi. Bola o'z kamolotining ilk bosqichida so'z ma'nosini anglashdan yiroq turadi. Biroq, so'zning sehrli olamiga u bilan o'ynab turib kira oladi. Onalar allalarining nazokatli ohangi bilan tanglayi ko'tarilgan bolakay endi tovushlarning mo'jizakor ohanglaridan huzurlana boshlaydi. Eng muhimi, shunday huzurlanish zavqini o'zi uchun o'zi kashf etishga intilib, asta-sekin so'zlar hosilasidan tug'ilgan ritmlarning harakatga yoki fikr omuxta tarovatidan ma'no o'qishga mayli kuchaya boradi. Kattalar bolalardagi bu ma'naviy ehtiyojni qondirishni ko'zlab, qachonlardir topishmoq, tez aytish singari so'z o'yinlarini o'ylab topgan. Bolalarga bular g'oyat maqbul tushgan va ularni chinakamiga o'zlashtirib, hatto "o'zlariniki" qilib olgan. Ayni paytda o'zlari bir-birlarini so'zda chandishni chinakam ma'naviy o'yin darajasiga ko'targanlar. Misol: Tarqalish o'yini.

*Biz edik, biz edik,
O'ttiz ikki qiz edik.
Shu o'yinni bilolmay,
To'rt tomonga to'zidik.*

*Tor kostyum tavo bo'ldi,
Marjonim shado bo'ldi.
Xush kelibsiz o'rtoqlar,
O'yinimiz ado bo'ldi.*

III. Qo'shiqlar – onalar allasidan ritmik uquvi shakllana boshlagan kichkintoylarda 2-5 yoshlardayoq o'z xatti-harakatlari, o'yinlarini ritmik jihatdan baholash mayllari tug'iladi. Bu shunchaki baholash bo'lmay, ularning o'sha harakatlari, o'yinlaridagi hayotiy mazmuni ritmga solishdan iborat ko'tarinkilik hisoblanadi. Shu sababli ular shovqin solib aytiladi va ko'p hollarda ikki misradan oshmaydi.

Turli yoshdagi bolalarning voqelikka poetik munosabatlari chuqurlashgani sayin qo'shiqlar ham shakl, ham mazmun jihatdan teranlashib, takomillashib boradi. Shu tariqa uchlik, to'rtlik, beshlik, oltilik va sakkizlik shakldagi namunalar yuzaga kelgan. Ayniqsa, to'rtlik shakli bolalar repertuarida keng tarqalgan.

IV. Bolalar ham hazil-mutoyibaga alohida rag'bat bilan qarashadi. Bir-birlaridan tabiiy yoki ma'naviy kamchiliklarni payqashgan zahotiy oq tap tortmasdan, ayashmay, avvaliga nomga qofiyadosh laqab topib, keyinroq – jarayon chuqurlashgani sari shu laqabning ohangdoshligiga omuxta ritmga uyg'unlashgan hazilni chuqurlashtirib mazax qilishadi, tegishishadi; hatto, ota-onalaridagi nojo'ya xatti-harakatlarni ham boplab yuzlariga solishadi.

Shunday qilib, bolalar ijodkorligi xalq ijodkorligining tarkibiy qismi sifatida qadim zamonlarda yuzaga kelgan va asrlar davomida yangi-yangi bo'yoqlar va shakllarda rivojlanishda davom etgan hamda boyib borayotgan yaxlit bir tizimdirki, bunda janrlar rang-barangligi, asarlar xilma-xilligi muhim o'rin tutadi. O'zbek xalqi qadimdan o'zining odobi, xulqi, madaniyati bilan boshqa xalqlardan ajralib turgan. Shuning uchun bizning xalqimiz yoshlariga odobsizlik, dangasalik, xoinlik xislatlari yarashmaydi. Butun jamoatchilikning maqsadi hozirda o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasiga kuchli e'tibor berishdan iborat. Shunday ekan, maktablarda, kollejlarda musiqa madaniyati o'qituvchilari ham qo'l qovushtirib o'tirmay, bor imkoniyatlarini ishga solib, ushbu jarayonga o'z hissalarini qo'shmoqlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akramova, X. *Methods of developing general work skills in mentally retarded students through information programs*. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 7(1). *извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/697*

2. Akramova, X. (2020). *Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils*. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 15(1). *извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/897*

3. Akbarov. *Musiqa lug'ati*. –T. 2002-y.

4. Nurmatov H, Norxo'jayev N. *Musiqa alifbosi. 1 – sinf uchun darslik*. –T., G'. *G'ulom nomidagi nashriyot – matbaa ijodiy uyi*. 2011-yil.